

HISTÒRIA DE L'ART

Panorama evolutiu dels temples parroquials del Segrià

pàg. 6-12

Joan-Ramon González Pérez
Cap d'Arqueologia de la Diputació de Lleida

RESUM

Les esglésies parroquials de la comarca del Segrià tenen el seu origen en la segona meitat del segle XII i patiran la normal evolució que els segles porten. Tanmateix, al segle XVIII es produirà una dràstica i gairebé sistemàtica substitució dels vells temples medievals per noves edificacions barroques. Encara i amb això alguns pobles mantenen interessants testimonis del passat anterior a la moda del set-cents.

PARAULES CLAU

Temples parroquials, referències del paisatge, diacronia, romànic, gòtic, barroc.

ABSTRACT

The parish churches of the Segrià region originate in the second half of the 12th century and will suffer the normal evolution that centuries have taken. However, in the 18th century there will be a drastic and almost systematic substitution of the old medieval temples for new Baroque buildings. Even so, some people maintain interesting testimonies of the past before the fashion of the seven hundred.

KEYWORDS

Parochial temples, landscape references, diachrony, Romanesque, Gothic, Baroque.

INTRODUCCIÓ

La comarca del Segrià compta amb un important patrimoni arquitectònic, el qual, en gran mesura, està poc valorat encara. Tanmateix, cal reconèixer que cada cop hi ha un major interès per aquell testimoni de l'intens passat del territori, el qual encara podem gaudir, ja sigui en la part que ha arribat als nostres dies o en la seva total monumentalitat. Del conjunt patrimonial existent, el més nombrós i de més qualitat global és el religiós. No hi ha dubte que els diversos temples parroquials que tenen tots i cadascun dels nostres pobles ocupen un paper destacat i especial. Amb independència del fervor religiós de la gent que viu actualment a la comarca, de la seva assiduïtat en acudir a les esglésies, de noves creences que, poc a poc, es fan el seu lloc en l'espai religiós, que, fins fa poc temps, era majoritàriament cristià i especialment catòlic, allò que esdevé ben cert és que l'edifici més representatiu de cada poble és la seva església parroquial. Una mica tòpic, però totalment real, és que quan un foraster arriba a una de les nostres localitats, els seus habitants li ensenyen allò que ells consideren més singular i digne de ser visitat en la població. Llavors, el poden portar a la plaça, a la font, al castell, a l'ermita, o on sigui; però allò que tindrà una visita segura serà l'edifici eclesial. La seva monumentalitat és, si més no, un tret prou significatiu per destacar-lo de la resta de construccions, però el fet que mantingui la funció original de pregar a Déu li dona indubtablement un valor afegit, gens habitual en el nostre conjunt patrimonial. Si a més, com passa amb la majoria, té un notable interès artístic, no cal dir que esdevé un clar element de referència de cadascun dels pobles del Segrià, com passa a la resta de Catalunya i, de manera extensiva, als països del món occidental d'arrel cristiana.

Al valor referencial que tenen els temples parroquials segrianencs, cal afegir un element especialment singular, complementari de la seva massa constructiva i que, per la seva verticalitat, esdevé part essencial de la silueta urbana o *skyline* de la seva població: el campanar, la torre que completa la façana dels temples parroquials catòlics, la qual té tanta força en el paisatge de la comarca que solament quan falten ens adonem del seu paper essencial en fitar tot el territori. D'aquesta manera, el sobtat enderrocament del campanar de Rosselló, esdevingut malauradament l'any passat, ha deixat la resta del temple parroquial orfe d'un signe de referència, i a tot el poble sumit en una imatge anodina de cases i més cases, on solament el passeig arbrat vora la carretera aconseguix donar una imatge diferenciadora respecte a altres pobles.

El valor que tenen en general els temples parroquials per mostrar allò que diferencia clarament un poble d'un altre augmenta de manera força notable quan hi ha un campanar que sobrepassa les teulades i dona una clara imatge d'identitat. Si a més a més la situació de l'església és enlairada en relació amb la resta del conjunt urbà, el valor simbòlic que formen la torre de les campanes i

el temple fan que sigui una mena de far que serveix de referència per un ampli entorn que va més enllà del propi poble. En aquest sentit, al Segrià tenim dos magnífics exemples: l'església de Santa Maria d'Almenar i la Seu Vella de Lleida.

Fig. 1. Panorama diacrònic de les esglésies parroquials del Segrià classificades per estil i estat de conservació (IEI).

Darrerament s'ha posat de manifest el problema de la conservació dels temples parroquials segrianencs. Rosselló ha estat el que tràgicament ha aixecat la veu d'alarma, seguint per Almenar i la Granja d'Escarp. Resulta evident que la propietat, el bisbat de Lleida, no té suficients recursos per garantir el manteniment de tots els temples, s'escau per tant buscar solucions, imaginatives i generoses, per salvaguardar un patrimoni de tots, ben important de la nostra història i del territori. Un problema no menor és la proliferació de nius de cigonyes, que en algunes poblacions com Alcarràs i Seròs arriben a igualar proporcionalment la problemàtica sorgida a la mateixa catedral de Lleida. Trobar l'equilibri entre la conservació del patrimoni natural i el cultural és plenament necessari.

EVOLUCIÓ HISTÒRICA

Un panorama evolutiu de les esglésies cristianes del Segrià començaria al segle IV, quan el cristianisme assoleix legalitat i oficialitat, cosa que afavoreix l'edificació dels primers temples. D'aquells primers segles tenim el magnífic exemple del Boveral, a Seròs, i d'altres restes escadusseres. L'arribada de l'Islam, l'any 714, amb la seva religió, provocà la substitució d'aquelles velles esglésies paleocristianes per les noves mesquites, de les quals només coneixem les poques restes de la mesquita major de Larida. La conquesta cristiana de Lleida en 1149 marcà l'origen clar de gran part dels pobles que avui coneixem. Per tant, la pràctica totalitat de les parròquies del Segrià foren bastides entre finals del segle XII i principis del segle XIII, en estil romànic, com encara podem veure en alguns pobles com Vilanova de Segrià o Alfés. Amb el temps, aquells primers temples patiren les habituals ampliacions a base de capelles fetes en època gòtica, com a Torrebesses o Sunyer. Uns quants, per un altre cantó, s'animaren i substituïren tot el vell temple romànic per un de gòtic: Almenar,

Sarroca o Torre-serona. Més endavant, s'incorporaren elements renaixentistes als edificis dels Alamús, la Portella o Sarroca.

Aquest esquema es trencà completament al segle XVIII per l'expansió demogràfica i el creixement urbanístic. Durant aquella centúria la majoria de pobles es decidiren a fer nous temples, de vegades substituint els vells on eren o de vegades en llocs diferents més a prop dels nous barris sorgits. La construcció de la nova catedral de Lleida fou un exemple per a les noves esglésies del Segrià i podem comprovar com a la majoria arriba aquesta febre de nova construcció sota l'ombra estilística del barroc o del classicisme que li segueix. Poques són les poblacions que mantenen el vell temple aplicant-li les noves reformes: Alfés, Vilanova de Segrià, Vilanova de la Barca o Sunyer. Algunes comencen un xic tard els nous projectes que no arriben a bon port, com a Torrebesses, que resta amb el temple nou sense acabar. D'altres, víctimes urbanes de la Guerra Civil (1936-1939), l'hagueren de construir de nou un segle després, com succeí a Vilanova de la Barca; o ja avançat el segle XX, com a Alfarràs, on es mantingué intacte, però sense ús, el vell temple. D'aquests, hi ha alguns pocs que es conserven parcialment com Maials, Vilanova de la Barca o Sudanell, buscant ara esdevenir centres culturals per a les seves poblacions. De vegades, les seves restes es poden incorporar a l'obra posterior, deixant, les actuals reformes, en evidència una part de l'edifici com a testimoni dels seus orígens: Torrefarrera o Soses. En alguns llocs, aquelles restes medievals cal cercar-les amb atenció, ja que són elements constructius dels nous temples: Alpicat, la Granja d'Escarp o Artesa de Lleida. És interessant el cas de les poblacions destruïdes durant la Guerra dels Segadors com Almacelles, Gimennells o Sucs, recuperada la primera ex novo al segle XVIII, i les altres dues amb la colonització de la postguerra passada, també en ubicacions diferents i relativament separades de l'antic nucli habitat. Altrament, algunes actuacions arqueològiques han permès posar al descobert les restes desconegudes d'alguns vells temples medievals: lo Vilot de Sucs, Alcarràs i Aitona.

“

La construcció de la nova catedral de Lleida fou un exemple per a les noves esglésies del Segrià i a la majoria arriba aquesta febre de nova construcció sota l'ombra estilística del barroc o del classicisme

PANORAMA DELS TEMPLES DEL SEGRIÀ¹

Aitona

Les restes de l'església medieval han estat localitzades per Marta Monjo i Isidre Pastor en l'oblidat accés al castell existent en la banda occidental del tossal. A l'altre costat del barranc està l'església de Sant Gaietà, avui centre cultural, situada al peu de la Moreria i en l'extrem ponentí d'aquesta. La gran església barroca de Sant Antolí, l'única del Segrià amb dos campanars, tot i que el septentrional no va arribar a aconseguir la mateixa alçada del meridional; té un cimbori que dona monumentalitat a tota l'obra feta al segle XVIII.

Els Alamús

Petit temple de Sant Martí, d'origen medieval, però modificat en el segle XVI i en època barroca. Destaca la façana amb campanar de cadireta, *oculus* i porta renaixentista.

Albatàrrec

Església dedicada a Sant Salvador, amb petita porta barroca i campanar quadrat en la banda sud-oest de la mateixa façana feta al segle XVIII.

Alcanó

Gran temple barroc de Sant Pere, amb cimbori octogonal i notable campanar vuitavat, tot bastit al segle XVIII.

Alcarràs

Monumental façana barroca amb doble escalinata per accedir a l'església dedicada a l'Assumpció de Santa Maria. Discret campanar de cadireta, bastit de manera provisional, que ha esdevingut definitiu. El temple fou bastit entre 1760 i 1775 sobre el castell, del qual encara es veuen restes. Sota la plaça Major es conserven museïtzades les restes de la vella església medieval.

Alcoletge

Temple barroc dedicat a Sant Miquel. Façana de pedra arrebosada que li dona un aire «colonial». Campanar quadrat a l'angle nord-est, cimbori i porta barroca.

Alfarràs

El vell temple medieval de Sant Pere, vora la séquia de Pinyana, roman amb la reforma barroca i les realitzades després de la guerra. Prop de la carretera però, es va bastir la nova església parroquial inaugurada l'any 1970, d'amples dimensions i campa-

¹ Lleida, amb el seu terme municipal (Raimat i Sucs), ha estat exclosa d'aquest panorama per la seva capitalitat i per ajustar-nos a l'espai requerit en la comunicació.

nar discret a la façana, cosa que fa que resti molt integrada dins les noves cases del poble perdent així el caire emblemàtic de la majoria de temples. És la parròquia més moderna de tots els pobles del Segrià.

Alfés

Església de Sant Pere, que conserva l'estructura característica del romànic tardà, especialment a l'absis semicircular i la porta d'entrada. Té les habituals capelles que amplien l'espai religiós i un robust campanar situat de forma atípica sobre l'accés meridional, amb rellotge i pis per les campanes també de planta quadrada amb els angles corbats.

Fig. 2. Exemples interessants de les esglésies del Segrià: el "desconegut" romànic d'Alfés, l'amagada façana de Soses, restes gòtiques a la façana de la Granja i el cas singular de Torrebesses: manteniment del de sempre / projecte nou interromput. (Arqueologia Diputació / www.torrebesses).

Alguaire

L'any 1781 fou inaugurat el gran temple barroc dedicat a Sant Sadurní. Destruït durant la passada guerra, conserva un radical contrast en allò que resta de la vella construcció i el ciment que en la façana ha recuperat la volumetria original.

Almacelles

Església de la Mare de Déu de la Mercè. Bastida a partir de 1773 com a nucli de la nova població que recupera la desapareguda al segle XVII, la qual, amb el seu temple d'origen medieval, es situava prop de lo Vilot. Sòbria façana amb gran *oculus* i cos del campanar quadrat amb angles arrodonits refet en maó després de la guerra.

Almatret

Notable església barroca dedicada a Sant Miquel, amb decorada façana i campanar vuitavat de dos pisos amb cornises motllurades. Feta al primer terç del segle XVIII.

Almenar

Magnífic temple gòtic, un dels més antics d'aquest estil fets a les Terres de Ponent, situat en una estratègica situació que dona

rellevància a la població. Sobretot per l'esvelt campanar fet en època barroca als peus del temple que fa de contrapunt al cimbori, refet en la darrera restauració postbèlica. L'any 2016 va ser objecte de puntuals reparacions.

Alpicat

Temple barroc dedicat a Sant Bartomeu, aprofitant elements de l'església medieval. Alt campanar vuitavat que ha estat rematat amb una coberta ceràmica fa uns anys.

Artesa de Lleida

Església de Sant Miquel bastida al segle XVIII aprofitant pedres del vell temple medieval. Hom aprecia en la sòbria façana neoclàssica alguns carreus amb marques de picapedrer i altres amb decoració gòtica. Elegant campanar vuitavat en l'angle nord-est.

Aspa

Església del segle XVIII dedicada a Sant Julià, amb cimbori octogonal, campanar de planta quadrada en el costat sud de la façana barroca on s'obre una decorada portalada.

Benavent de Segrià

Temple barroc dedicat a Sant Joan Baptista, amb un peculiar campanar vuitavat que té un cos superior més petit i que de ben lluny es pot veure com un paral·lel de la silueta del campanar de la Seu Vella.

Corbins

L'estructura de l'església barroca de Sant Jaume, rematada pel campanar de planta quadrada, destaca del conjunt urbà vist des del Noguera Ribagorçana.

Gimenells

La Mare de Déu del Roser és un curiós temple que s'inspira en els edificis barrocs de la comarca amb antecedents medievals, però fa la seva interpretació historicista: porxada en un costat, cimbori i campanars petits, aquest darrer d'una robustesa notable i tota la superfície ben encalçada, cosa que li dona el toc meridional, com a la resta de la població, aixecada per l'Institut Nacional de Colonización al 1944.

En el nucli agregat del Pla de la Font s'aixeca el temple de Sant Josep Obrer, fet de manera força senzilla, amb forma de magatzem emblanquinat i amb un alt campanar rectangular com a element referencial clar.²

La Granja d'Escarp

Un dels pocs temples dedicats a Sant Jaume. Està bastit amb les pedres de l'edifici medieval anterior, tal com es pot apreciar

² Tot i no ser parròquia formal hem fet l'excepció d'incorporar-la com a tal per l'identificat valor referencial que té cap a una localitat amb característiques de poble

en la façana, on es poden veure fragments dels nervis de les voltes gòtiques posades de costat i descobrint, per tant, la seva secció motllurada, juntament amb restes d'elements escultòrics més notables. El frontó triangular indica una cronologia ben avançada dins del segle XVIII. Destaca l'esvelt campanar de planta quadrada, rematat per un decorat cos octogonal. Darrerament es reforma la coberta.

Llardecans

Gran temple barroc dedicat a Santa Maria i datat al 1763. Situat al peu de la vila closa, té una façana força decorada on destaca l'esvelt campanar vuitavat, un dels més elegants de les esglésies del Segrià, amb l'aire d'un coet prest a enlairar-se.

Maials

Un dels temples barrocs més grans del Segrià, amb tres naus i un gran cimbori. Façana rematada per un alt campanar de doble cos, vuitavat el superior, que també és més petit. Durant el 2017 s'ha procedit a repintar tot l'interior de l'església, la qual tenia un enfosquit acabat força gris que, tot i no resultar especialment agradable, formava part de la seva imatge habitual.

Al mig de la vella població, en el límit de la primitiva vila closa es conserva la part septentrional del temple romànic dedicat a Santa Maria, que fou l'església de Maials fins a la construcció de la nova església al segle XVIII. Conserva la capella bastida en època gòtica, que demostra la constant modificació donada al llarg dels segles a les parròquies del Segrià.

Massalcoreig

Església feta al segle XVIII en honor a Sant Bartomeu. Destaquen les dovelles encoixinades de la porta d'entrada, el cimbori amb llanterna i el campanar de doble cos: l'inferior quadrat de cantonades arrodonides i el superior vuitavat.

Montoliu de Lleida

Temple barroc dedicat a la Nativitat. Destaca la singularitat del petit campanar encaixat en la façana, tallant el frontó que la remata. Sobre un baix cos octogonal s'aixeca el pis de les campanes, totalment circular i rematat per coberta cònica.

La Portella

Temple dedicat a Sant Pere, amb una gran espadanya en la façana, probablement la més gran dels pobles segrianencs, com a remat d'una discreta portada renaixentista i un *oculus* de calat gòtic. Transformat en època barroca com a temple de grans dimensions.

Puigverd de Lleida

Temple barroc dedicat a Sant Pere amb façana de gran frontó, elegant campanar octogonal amb doble pis, el superior lleugerament més estret, cosa que rememora el de la Seu Vella.

Rosselló

Senzilla església barroca projectada pel bisbe Galindo, la primera pedra de la qual fou posada l'any 1757. Mantingué l'advocació de Sant Pere ad Vincula, compartida amb la nova de la Mare de Déu del Pilar. Destacava un alt campanar de planta quadrada amb les cantonades arrodonides. Malauradament va caure al gener del 2016, provocant un gran ensurt i un revulsiu per a la conservació del patrimoni eclesiàstic del Segrià. El seu ensorriment ha esdevingut un poderós exemple de la força plàstica que té la torre de les campanes per identificar una població.

Sarroca de Lleida

L'esplèndid temple de Santa Maria pertany ja a un gòtic ple, amb voltes de creueria i una rosassa per sobre de la magnífica portada plateresca. Doble campanar de cadireta sobre el mur que dona a la placeta veïna.

Seròs

Temple bastit en 1745 en honor de Santa Maria, de bones proporcions però amb una gran i decorada capella dedicada al Sant Àngel en la banda nord, que, pràcticament, esdevé una església dins d'una altra. La façana és un magnífic exemple del barroquisme al Baix Segre, amb un campanar vuitavat, on es poden apreciar impactes de bala de la darrera guerra, i un gran cimbori de maó.

Soses

L'església de Sant Llorenç fou bastida en època barroca sobre l'església medieval. La seva façana es va mantenir totalment en la nova paret del temple, la qual, actualment, ha estat posada en valor i és un bon exemple de la diacronia de l'edifici, que compta també amb un robust campanar quadrat.

Sudanell

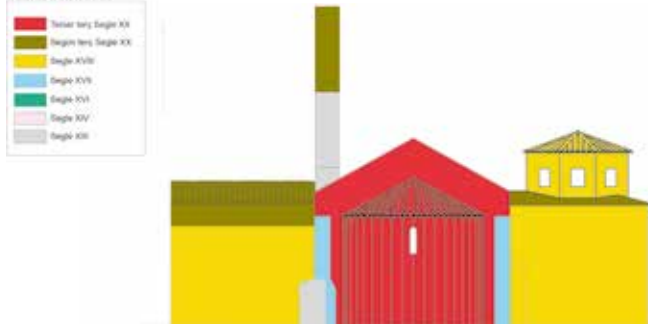
Església de Sant Pere, del segle XVIII, amb notable façana i portada força decorada. Campanar al costat sud-est, de planta quadrada, però rematat per un petit cos vuitavat que té com a peculiaritat una poderosa coberta en forma de cúpula que li dona especial singularitat. A l'altre costat del nucli vell de la població hi ha les restes del vell temple medieval, el qual fou modificat fins al mateix segle XVII. Una de les capelles laterals s'ha aprofitat per instal·lar l'escena del naixement de l'exitós pessebre vivent que fins al passat hivern ha estat un referent de les festes nadalenques del Segrià.

Sunyer

El temple de la Nativitat és un cas únic al Segrià, ja que sobre el temple romànic primitiu del segle XIII s'han fet les successives ampliacions i modificacions fins al mateix segle XX segons els gustos i interessos de cada moment. Darrerament ha continuat l'obra de restauració però conservant els elements que marquen una singular diacronia.

alçat oest

alçat nord

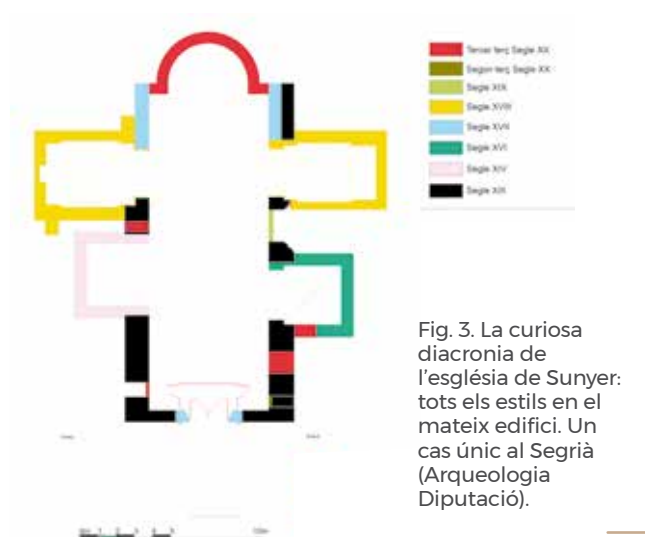

Fig. 3. La curiosa diacronia de l'església de Sunyer: tots els estils en el mateix edifici. Un cas únic al Segrià (Arqueologia Diputació).

Torrebeßes

L'església de Sant Salvador és sense cap dubte la millor església romànica de les existents als pobles del Segrià. Amb discreta portada de l'Escola de Lleida i una obra característica del segle XIII,

amb absis semicircular i robust campanar de cadireta. Magnífica capella gòtica a la banda nord que aixopluga un esplèndid retaule de pedra dedicat a Sant Joan Baptista. El barroc no va fer acte de presència en la petita població i solament quan al segle XIX tingueren prou recursos per fer un temple nou l'endegaren, seguint ja la moda historicista, neogòtica en concret. Malauradament l'ambiciós projecte no va poder acabar-se i avui el nou temple, l'església nova, a mig fer esdevé una magnífica sala polivalent a l'aire lliure, mantenint en ple ús la vella església, que gairebé gens modificada roman com a testimoni d'altres que hi hauria hagut en els pobles de la comarca.

Torrefarrera

Petit temple dedicat a la Santa Creu, amb un doble frontó triangular que dona el barroquisme necessari a una església de predominants línies classicistes. Petit campanar quadrat d'un sol cos en l'angle sud-est, cobert amb cúpula que recorda les torres de la catedral de Lleida. En enderrocar, fa uns anys, els edificis de la banda nord, s'ha posat al descobert el parament rematat per mènsules de la primitiva església romànica, formant part de l'estructura del temple actual.

Torres de Segre

L'any 1749 s'acabava el temple barroc de Santa Maria. Molt refet després de la guerra, ha mantingut les formes estilístiques del segle XVIII i, especialment, en el peculiar campanar de planta quadrada i cos superior vuitavat.

Torre-serona

Petita església dedicada a Santa Maria d'estructura tardogòtica, però interiorment força reformada en època barroca. Té un esvelt campanar rectangular que darrerament ha augmentat notablement la seva alçada amb un segon pis per a les campanes.

Vilanova de la Barca

La vella església de Santa Maria correspon als temples de tradició romànica d'absis rectangular, amb voltes apuntades però força modificat en època barroca. Destruït, com tot el poble, l'any 1938, ha estat recuperat per l'ajuntament amb l'ajut de l'Institut Català del Sòl com a sala polivalent al 2016. El nou poble, bastit per la Direcció General de Regions Devastades durant la dècada de 1940, té una nova església d'estil barroc amb campanar vuitavat.

Vilanova de Segrià

L'església de Sant Sebastià conserva bona part de l'estructura romànica, amb capelles afegides posteriorment al notable absis semicircular. Els peus del temple foren modificats en època barroca i la portalada refeta modernament.

CONCLUSIONS

L'anàlisi realitzat als temples parroquials del Segrià permet arribar a les següents conclusions:

1. Dels 37 municipis existents, deixant de banda Lleida, podem comprovar que quatre mantenen bona part de l'estructura romànica dels seus temples (10,8%), igual com passa amb aquells que en època gòtica apostaren per fer nous temples (10,8%). Tanmateix, aquests percentatges resten molt superats pels 21 temples barrocs (56,7%), els quals, si sumem els quatre neoclàssics (10,8%), ens mostren que les dues terceres parts dels temples del Segrià són conseqüència de la forta empena constructiva del segle XVIII, on l'obratge de la catedral nova no va deixar de ser un factor referencial.
2. La major part dels nous temples es fan en emplaçaments diferents dels vells, alguns dels quals romanen en bona part conservats o, darrerament, han estat localitzats en excavacions arqueològiques. Tanmateix són molts els que mostren elements constructius de les esglésies anteriors, els quals foren aprofitats per les noves obres. Això també ens permet suposar que l'enclavament del temple antic no estaria massa lluny de l'actual.
3. Per tant, unes poques esglésies medievals es conserven mostrant els canvis que les modes i les necessitats dels feligresos han portat als seus murs. D'aquestes, el cas més paradigmàtic és el de Sunyer, on la incidència modificadora de cada moment ha deixat un testimoni viu sobre el primitiu temple del segle XIII.
4. La major part dels pobles han vist com el barroc ha sortit com a estil triomfant, aconseguint bells edificis que han deixat els vells oblidats o perduts. Un cas curiós d'aquesta fal·lera substitutiva del temple vell per un de nou és el de Torrebesses, que, pel fracàs final, ens ha permès gaudir d'un temple romànic poc modificat, el millor del Segrià, i la proposta inacabada que ja arriba quan el barroc i el classicisme estan superats i s'imposen les noves idees historicistes.

BIBLIOGRAFIA³

GAVÍN (1980): Josep M. Gavín, *Inventari d'esglésies 7. Baix Cinca-Garrigues-Llitera-Segrià*, Barcelona, Arxiu Gavín.

LLADONOSA (1994): Josep Lladonosa et al., *Segrià. Pla d'Urgell. Garrigues. Baix Cinca. Gran Geografia Comarcal de Catalunya*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.

PUIG (2004): Isidre Puig, «La darrera activitat constructiva a la Seu Vella i l'arquitectura a la Lleida del segle XVIII», *Seu Vella: Anuari d'Història i Cultura*, 4, p. 67-333.

GONZÁLEZ I FORNS (2016): Joan-Ramon González i Josep Forn, «L'emblemàtica església de Santa Maria d'Almenar», *Shikar*, 3, p. 23-33.

³ Sortosament és molta, encara que sempre insuficient, la bibliografia existent sobre els pobles del Segrià. Fins i tot hi ha alguns que compten amb monografies històriques, amb especial atenció a les seves esglésies. La seva relació excediria amb escreix l'espai aquí disponible. Per tant citem solament aquella que per alguna dada concreta hem consultat de cara a aquest treball, en bona part conseqüència de la pròpia experiència de camp.